

پیامبر ﷺ، اسوه صبر و استقامت

حجت الاسلام والمسلمین رمضان محمدی*

اشاره

رمز موفقیت هر فردی، در گرو ایمان به هدف و استقامت و کوشش در راه رسیدن به آن است. منظور از استقامت که موضوع این نوشته است، استقامت ایمانی است که با بصیرت دینی همراه باشد و بر مدار دستورات الهی و زیر خیمه ولایت انبیا و اولیا باشد؛ زیرا هدفی که انسان به آن ایمان دارد و با بصیرت انتخاب کرده است، نه تنها برایش استقامت می‌کند که برای آن می‌جوشد و هزار راه بسته را می‌گشاید. پرچم‌دار استقامت، رسول خدا ﷺ و یاران ایشان است و طرح این بحث، سبب خواهد شد که پیروان پیامبر ﷺ، سیره آن حضرت را الگو قرار دهند.

مفهوم‌شناسی استقامت

«استقامت» در لغت، به معنای پایداری و ایستادن و مصدر باب استفعال است. این کلمه به صورت مصدری (استقامت)، در قرآن نیامده است؛ اما به صورت‌های اسم فاعلی و فعلی آن مانند: «استقاموا»، «استقم»، «استقیموا»، «استقیما» و «یستقیم» در قرآن تکرار شده است.

در اصطلاح، استقامتی بر مدار دستورات الهی است که در آن هیچ اعوجاجی نباشد. استقامت در دین، به این است که در عقاید، اخلاق و کردار، انحرافی از جاده شریعت صورت نگیرد؛^۱ و به همین معنا است آنچه در قرآن کریم آمده است: «أَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ»^۲ و [بدانید] این است راه راست من. پس، از آن پیروی کنید.» به عبارت دیگر، معنای واژه استقامت، صبر در برابر سختی‌ها، ستم‌ناپذیری و تسلیم نشدن

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۱. طیب، سید عبدالحسین، أطیب البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات اسلام، ۱۳۷۸ش، ج ۱، ص ۱۱۸.

۲. سوره انعام، آیه ۱۵۳.

در برابر جور و اجحاف، مقاومت و استواری در میدان مبارزه با نفس و تحمل مشکلات و مصائب، بر اساس شریعت است.

جایگاه و اهمیت استقامت

در فرهنگ دینی، استقامت از جایگاه و اهمیتی ویژه‌ای برخوردار است. ترغیب معنادار مؤمنان به استقامت در برابر دشمنان از ناحیه قرآن و روایات دینی، بیانگر اهمیت آن است؛^۱ به گونه‌ای که بدون آن نمی‌توان در کارزار درونی و بیرونی به پیروزی رسید. خدای متعال بارها از رسولان خود، از جمله از آخرین فرستاده خویش خواسته است که استقامت کنند.^۲ مهم‌ترین علت پیروزی یاران رسول خدا ﷺ در میدان‌های کارزار، مانند جنگ: بدر، احد، خیبر و خندق، صبر و استقامت آنان بوده است.

خداوند در آیات فراوانی^۳ به استقامت فرمان داده و آثار بسیاری برای آن ذکر کرده است. فرمان الهی به استقامت رسول خدا ﷺ و یاران ایشان، نشان از اهمیت آن دارد. دو نمونه این آیات عبارت است از:

۱. «فَاسْتَقِمُّوا كَمَا أُمِرْتُمْ وَمَنْ تَابَ مَعَكُمْ...»؛ پس، همان گونه که فرمان یافته‌ای، استقامت کن و همچنین کسانی که با تو به سوی خدا آمده‌اند، [باید استقامت کنند].^۴
۲. «فَلِذَلِكَ فَادُعْ وَاسْتَقِمُّوا كَمَا أُمِرْتُمْ»؛ آنان را به سوی این آیین واحد الهی دعوت کن و آنچه‌آنکه مأمور شده‌ای، استقامت نما.»

استقامت رسول خدا ﷺ در دعوت به اسلام

رسول خدا ﷺ برای رساندن پیام الهی و تمام کردن حجت بر خلق، کوشش طاقت‌سوز و تلاش پایداری را انجام داد؛ به طوری که دعوت حضرت سرافرازانه در برابر

۱. سوره بقره، آیه ۲۱۴؛ سوره آل عمران، آیه ۱۳۹ و ۱۴۴؛ سوره انفال، آیه ۱۵ و ۴۵.

۲. سوره هود، آیه ۱۱۲.

۳. از جمله این آیات می‌توان به سوره‌های: سوره فصلت، آیه ۳۰؛ سوره احقاف، آیه ۱۳؛ بقره، آیه ۲۵۱؛ سوره آل عمران، آیه ۱۴۶ و ۱۴۸؛ سوره انفال، آیه ۴۵؛ سوره صف، آیه ۴؛ سوره ممتحنه، آیه ۴؛ سوره یونس، آیه ۷۱؛ سوره یوسف، آیه ۲۳، ۲۵ و ۳۲؛ سوره ابراهیم، آیه ۲۷ و سوره نحل، آیه ۱۰۲ اشاره کرد.

۴. در این آیه، به دلیل منزلت و مقام رسول خدا ﷺ، آن حضرت را جداگانه نام برد؛ ولی مقصود از توبه در این آیه، اصل ایمان آوردن است که امر به استقامت در راه ایمان شده است.

۵. سوره شوری، آیه ۱۵.

گردن‌کشان کفار قریش قرار گرفت و آنان برنامه‌های کفرآلود خود را در تباهی دیدند. از این رو، بر آن شدند تا به پیام‌آور الهی و مؤمنان ضربه بزنند. به همین منظور، آنان را آماج تهمت‌های گوناگون، استهزا، اذیت و شکنجه‌های سختی قرار دادند؛^۱ تا آنجا که آیات متعددی در باره حالات رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هنگام استهزای کافران و فراخواندن آن حضرت به استقامت و بردباری نازل شد.^۲ قلب مبارک رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در برابر این سختی‌ها به درد می‌آمد؛ اما به تکلیف خود عمل می‌کرد و در راه ادای تکلیف استقامت می‌ورزید و یارانش نیز به پیروی از او استقامت می‌کردند؛ تا اینکه رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در سال دهم بعثت با از دست دادن دو یار و همراه خویش (حضرت ابوطالب و حضرت خدیجه عَلَيْهَا السَّلَام)، فشارهای کفار مکه را بیش از هر زمان دیگری احساس می‌نمودند.^۳ کفار قریش سعی کردند از فرصت فقدان بزرگ‌ترین حامیان پیامبر، بیشترین استفاده را برده و فشارهای بیشتری به آن حضرت وارد کنند. به همین جهت، رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و مسلمانان بیش از هر زمان دیگری، تحت فشار اذیت و تبلیغات حساب‌شده و غیر انسانی قریش قرار گرفتند. کفار قریش نخست دعوت پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، سپس شخص حضرت و بعد مؤمنان را هدف آماج حملات خود قرار دادند تا بتوانند، پیامبر و اسلام نوپا را از پا در آورده و پیروان او را پراکنده سازند.^۴ در این هنگام بود که سوره هود بر رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نازل شد و دستور داد که آن حضرت و یارانش به استقامت خود ادامه دهند.^۵

۱. محمد بن عبدالله، ابن سید الناس، بی‌نا، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۳۲.

۲. برای نمونه، رک: ابن هشام، السیره النبویه: به کوشش محمد محیی الدین، مصر: مکتبه محمد علی، ۱۳۸۳ق، ج ۱، ص ۱۶ و ۱۷؛ سوره یس، آیه ۳۰.

۳. طبرسی، إعلام الوری، تحقیق مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، قم: مؤسسه آل‌البیت، چاپ اول، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۵۳؛ هاشم معروف، سیره المصطفی، بیروت: دار التعارف، ۱۴۱۶ق، ص ۱۹۹.

۴. اربلی، کشف الغمّه، تبریز: مکتبه بنی‌هاشمی، ۱۳۸۱ش، ج ۱، ص ۳۸۷.

۵. در جریان انقلاب اسلامی، استقامت مردم غیور قم و سایر شهرها بود که خداوند متعال پیروزی را نصیب آنان کرد. امروز نیز استقامت حزب الله لبنان و شیعیان بحرین، نمونه‌های بارز استقامت در راه دین به شمار می‌روند.

از ابن عباس نقل شده است: «مَا نَزَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ آيَةً كَانَ أَشَدَّ عَلَيْهِ وَلَا أَشَقَّ مِنْ آيَةٍ فَاسْتَقِيمَ كَمَا أُمِرْتُ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ؛^۱ هیچ آیه‌ای بر پیغمبر ﷺ شدیدتر و دشوارتر از آیه «استقامت کن آنچنانکه دستور یافته‌ای و همچنین کسانی که با تو هستند»، نبود.» از آن حضرت پرسیدند که چرا به یک‌باره موهای شما این مقدار سفید شد و نشانه‌های پیری در شما نمایان گشت؟ حضرت فرمود: «شَيْبَتِي سَوْرَةُ هُودَ لِمَكَانِ قَوْلِهِ فَاسْتَقِيمَ كَمَا أُمِرْتُ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ؛ سوره هود مرا پیر کرد به جهت این جمله که می‌فرماید: چنانکه امر شده‌ای، خودت و کسانی که با تو بازگشت کرده‌اند، استقامت نما.» سخنان رسول خدا ﷺ در باره استقامت، نشان از جایگاه رفیع استقامت و دشواری آن است. آیات قرآن در برخی موارد، شخص رسول خدا ﷺ را مورد خطاب قرار داده و امر به پایداری نموده^۲ و گاهی یاران آن حضرت^۳ و در مواردی نیز از همه انسان‌ها^۴ استقامت ایمانی را طلب کرده است. البته چنانکه از آیات قرآنی بر می‌آید، خداوند متعال از انبیای قبلی نیز خواسته است که در راه برپایی توحید استقامت کنند.^۵

ضرورت استقامت امت اسلامی

در اینجا سؤالی مطرح می‌شود مبنی بر اینکه رسول خدا ﷺ، اسوه استقامت بود و در راه تبلیغ و ارشاد، جنگ و جهاد، انجام تکالیف الهی و بالاخره در تمام بیست و سه سال زندگی پس از بعثت، پایداری نمود؛ اما چرا با نازل شدن آیه ۱۱۲ سوره هود، آن حضرت فرمود که این آیه مرا پیر کرد؛ در حالی که مشابه این فرمان الهی در سوره شوری آیه ۱۵ نیز آمده بود؟ در پاسخ باید گفت: این بار سخن از «وَمَنْ تَابَ مَعَكَ» نیز بود. برای آنکه پیروزی، پیوسته باقی بماند، باید امت پیامبر نیز استقامت کند و حضرت نگران این امر بود که امت او در مقابل این بار سنگین، مسئولیت شانه خالی نماید. این

۱. مکارم شیرازی، ناصر، الامثل فی تفسیر کتاب الله المنزل، قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام، ۱۴۲۱ق، ج ۶، ص ۴۵۲.

۲. «وَأَسْتَقِيمَ كَمَا أُمِرْتُ».

۳. «وَمَنْ تَابَ مَعَكَ».

۴. «فَمَا اسْتَقِيمُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ».

۵. «فَأَسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ».

اصل مسلم است که همیشه نگهداشتن و حفظ دستاوردهای پیروزی، مهم‌تر از به دست آوردن آن است.^۱ ممکن است سربازانی با یورش برق‌آسا سنگری را فتح کنند؛ اما نگهداشتن آن سنگر، نتیجه کار آنان را مشخص می‌کند و از فتح آن، مهم‌تر است. بنابراین، در استقامت حضرت هیچ تردیدی وجود نداشت؛ اما ایشان نگران استقامت امت بود.

امام خمینی رحمته الله علیه در این باره می‌نویسد: «شیخ عارف کامل شاه‌آبادی - روحی فداه - فرمودند: «با اینکه این آیه شریفه در سوره شوری نیز وارد است، ولی بدون «وَمَنْ تَابَ مَعَكَ»، جهت اینکه حضرت سوره هود را اختصاص به ذکر دادند، برای آن است که خدای تعالی استقامت امت را نیز از آن بزرگوار خواسته است و حضرت بیم آن داشت که مأموریت انجام نگیرد، و الا خود آن بزرگوار استقامت داشت؛ بلکه آن حضرت، مظهر اسم حکیم عدل است.»^۲ سخنان رسول خدا صلی الله علیه و آله بعد از نزول آیه، نشان از اهمیت استقامت امت است که بعد از نزول آیه «فَاسْتَقِمُّ كَمَا أُمِرْتُ»، حضرت به امت خویش فرمود: «شَمِّرُوا شَمِّرُوا؛^۳ یعنی دامن به کمر زنید، دامن به کمر زنید!» یعنی هنگام کار و تلاش بسیار است و جای هیچ سستی و کوتاهی نیست. از آن پس، هرگز حضرت خندان دیده نشد.^۴ گاهی نیز به صورت خصوصی از افراد می‌خواست تا مقاومت داشته باشند و می‌فرمود: «رَبِّيَ اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقِمُّ.»^۵ یا می‌فرمود: «إِنَّ مِنْ وَرَائِكُمْ أَيَّامَ الصَّبْرِ، الصَّبْرُ فِيهِنَّ كَقَبْضِ عَلَى الْجَمْرِ.»^۶

۱. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیره نبوی «منطق عملی»، تهران: انتشارات دریا، ۱۳۸۵ش، ج ۱، ص ۷۲۲.

۲. خمینی، روح الله، چهل حدیث، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته الله علیه، ص ۱۷۲.

۳. شوکانی، محمد بن علی، فتح القدير، دار الکتب العلمیة، ج ۲، ص ۵۳۲؛ طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیر المیزان فی تفسیر القرآن، قم: جامعه المدرسین، ۱۴۱۲ق، ج ۱۱، ص ۶۶؛ محمدی ری‌شهری، محمد، میزان الحکمة، قم: دار الحدیث، ۱۴۱۶ق، ج ۳، ص ۲۶۴۲.

۴. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیره نبوی «منطق عملی»، پیشین، ج ۱، ص ۷۲۲.

۵. محمدی ری‌شهری، محمد، میزان الحکمة، پیشین، ج ۳، ص ۲۶۴۲.

۶. بخاری، التاریخ الکبیر، ترکیا: المکتبة الإسلامیة، ج ۸، ص ۴۲۶.

برخی از تفاسیر^۱ سخن رسول خدا ﷺ را که فرمود: آیه هود مرا پیر کرد، به جهت چهار دلیل و دستور مهمی دانسته‌اند که هر کدام بار سنگینی بر دوش انسان می‌گذارد و آن عبارت است از: استقامت، اخلاص، رهبری مؤمنان و عدم طغیان و تجاوز. بدون به کار بستن این اصول، پیروزی بر دشمنانی که از هر سو از داخل و خارج ما را احاطه کرده‌اند و از تمام وسایل فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی بر ضد ما بهره‌گیری می‌کنند، امکان‌پذیر نمی‌باشد.

رسول خدا ﷺ، الگوی تمام‌عیار استقامت است. از این رو، یاران آن حضرت نیز با الهام از او، در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، نظامی، فرهنگی و تبلیغی، استقامت‌های فوق‌العاده‌ای از خود بروز دادند. حضرت علی علیه السلام در خطبه ۵۶ نهج البلاغه از مجاهدت‌های مخلصانه صحابه و استقامت و بردباری آنان در برابر ناراحتی‌ها و جهاد سخن گفته است.

عرصه‌های استقامت پیامبر ﷺ و اصحاب ایشان

۱. عرصه اقتصادی

شعب ابوطالب، جلوه‌گاه استقامت حیرت‌انگیز اقتصادی رسول خدا ﷺ و بنی‌هاشم است. قریش در عرصه‌های سیاسی شکست خورد و نتوانست مهاجران به حبشه را برگرداند و از طرفی نیز با مهاجرت عده‌ای از مسلمانان به حبشه، تعداد مسلمانان در مکه کم شده و فشار قریش بر مسلمانان زیادتر گشت و قریش ضمن فشارهای روحی و روانی و آزار و اذیت‌های فیزیکی، دست به طرح محاصره اقتصادی با هدف ضربه زدن نهایی به بنی‌هاشم زد. حضرت ابوطالب برای حفاظت از رسول خدا ﷺ و پایین آوردن فشار قریش، بنی‌هاشم و بنی‌عبدالمطلب را در شعب جمع کرد. از نظر اقتصادی، بنی‌هاشم آن قدر در تنگنا بودند که گاهی مواقع از گیاهان و برگ درختان استفاده می‌کردند و ناله جانکاه فرزندان بنی‌هاشم از بیرون شعب شنیده می‌شد؛^۲ اما با استقامت، فشارهای اقتصادی قریش را تحمل نمودند و بدین‌سان، محاصره اقتصادی قریش را به شکست کشانیدند.^۳

۱. مکارم شیرازی، ناصر، الأمثل فی تفسیر کتاب الله المنزل، پیشین، ج ۷، ص ۸۰ - ۸۲.

۲. حلبی، علی بن برهان الدین، السیرة الحلبیة، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ج ۱، ص ۳۳۷.

۳. طبری، تاریخ الطبری، به کوشش محمد ابوالفضل، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ج ۲، ص ۳۴۳؛ ابن کثیر، البداية و النهایة، به کوشش علی محمد و عادل احمد، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۸ ق، ج ۳، ص ۹۷.

۲. عرصه نظامی

قریش در تمام جنگ‌هایی که بر ضد رسول خدا ﷺ به راه انداخت، توانست هم‌پیمانان خودش را نیز با خود همراه سازد و یورش‌های سنگینی را به مدینه انجام دهد. تعداد نفرات و تجهیزات نظامی رسول خدا ﷺ در تمام نبردها، قابل مقایسه با نیروهای قریش نبود؛ اما مسلمانان در سایه‌سار استقامت و رهبری حکیمانه رسول خدا ﷺ به چنان پیروزی‌های سرفرازانه‌ای رسید که موجب بهت و عبرت دیگران گشت؛ مثلاً در جنگ خندق رسول خدا ﷺ در آغاز حفر خندق، مسلمانان را به تلاش و کوشش فراخواند و به آنان در صورت پایداری و استقامت، وعده پیروزی داد.^۱ استقامت حضرت علی رضی الله عنه و برخی دیگر از یاران رسول خدا ﷺ در جنگ‌ها، سبب نزول آیاتی از قرآن کریم شد و آنان را صابر و شاکر معرفی کرد.^۲ صحابه با یادآوری استقامت‌های دوران پیامبر، در جنگ‌های بعد از او نیز استقامت می‌کردند. ابو عقیل بن عبدالله که خود در جنگ حنین شرکت داشت، در سال دوازدهم در جنگ یمامه، هنگامی که مسلمانان می‌خواستند عقب‌نشینی کنند، جنگ حنین را یادآور شد و آنان را به استقامت در برابر دشمن فراخواند و خود پس از رشادت‌های فراوان، در حالی که دستانش قطع شده بود، کشته شد.^۳

جعفر بن ابی‌طالب در میدان جنگ مویه جراحت‌های بسیاری برداشت،^۴ هر دو دست او قطع شد و قبل از شهادتش به منظور نشان دادن پایداری و استقامت و تحریض مسلمانان، اسب خویش به نام سبحة را پی کرد.^۵

۱. واقدی، المغازی، به کوشش مارسدن جونس، بیروت: اعلمی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۴۴۴.

۲. کوفی، فرات بن ابراهیم، تفسیر فرات، تحقیق محمد الکاظم، تهران: وزارة الثقافة و الارشاد الاسلامی، ۱۴۱۰ق، ص ۴۸۱.

۳. ابن حبان، محمد، تاریخ الصحابه، تحقیق بوران الضناوی، بیروت: دار الکتب العلمیة، ص ۱۶۹.

۴. ابن عبدالبر، ابو عمرو یوسف بن عبدالله بن محمد، الاستیعاب فی معرفة الأصحاب، تحقیق علی محمد البجاوی، بیروت: دار الجیل، چاپ اول، ۱۴۱۲ق / ۱۹۹۲م، ج ۱، ص ۲۴۲.

۵. مرزوقی، احمد بن محمد، کتاب الازمنة والامکنه، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۷ق، ص ۵۲۰.

۳. عرصه سیاسی

نمونه بارز فشارهای سیاسی قریش در مکه، فرستادن عالی‌ترین و حيله‌گرتري مردان سياسي خود به سرپرستی عمرو بن عاص به حبشه است.^۱ آنها با حيله‌گری تمام سعی در بر گرداندن مهاجران حبشه برآمدند؛ اما با درایت و استقامت جعفر بن ابی‌طالب، هیئت سياسي قریش شکست‌خورده و سرافکنده به مکه برگشت و مهاجران با کمترین امکانات مادی در حبشه ماندند و قریشان نیز وقتی اراده استوار مسلمانان را دیدند، از فشار خود نسبت به منع مهاجرت آنان کاستند.^۲ در مدینه نیز رسول خدا ﷺ بعد از تشکیل حکومت، از ناحیه گروه‌های مختلفی در فشار سياسي قرار گرفت و با پیمان‌شکنی آنان مواجه شد. منافقان و بیماردلان^۳ مدینه از طرفی، و قبایل مختلف یهود نیز از طرف دیگر، با قریش هم پیمان شدند^۴ و آن حضرت را به لحاظ سياسي در تنگنا قرار دادند؛ اما استقامت آن حضرت به همراه یارانش، باعث شد که از همه این بحران‌ها و فشارها عبور نمایند و در نتیجه، پیروز این میدان شوند.

۴. عرصه تبلیغی

رسول خدا ﷺ از روزی که به رسالت مبعوث شد، در جهت ابلاغ دین خداوند متعال با سختی‌های فراوانی مواجه شد؛ اما استقامت آن حضرت تا حدی بود که خدای بلندمرتبه فرمود: «فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا»^۵؛ شاید، اگر به این سخن ایمان نیاورند، تو جان خود را از اندوه، در پیگیری [کار]شان تباه کنی.» و در آیه دیگر فرمود: «مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى؛^۶ قرآن را بر تو نازل نکردیم تا به رنج افتی.»

۱. ذهبی، تاریخ الإسلام، تحقیق عمر عبدالسلام تدمری، بیروت: دار الکتب العربی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۱۸۸؛ صالحی شامی، سبل الهدی، تحقیق عادل احمد عبدالموجود، بیروت: دار الکتب العلمیة، چاپ اول، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۳۶۳.

۲. آیه ۴۱ سوره نحل، به جهت این استقامت مهاجران نازل شد و به آنان وعده بهشت داد.

۳. ابن عبدالبر، الاستیعاب، پیشین، ج ۱، ص ۳۸۰.

۴. جهت اطلاع از خیانت بنی‌قریظه، برای نمونه رک: ابن سعد، طبقات الکبری، ج ۲، ص ۵۷.

۵. سوره کهف، آیه ۶.

۶. سوره طه، آیه ۲.

هنگامی که رسول خدا ﷺ دعوتش را آشکار کرد و به نفی بت‌ها پرداخت، سران کافر قریش نزد حضرت ابوطالب رضی الله عنه رفتند و از او خواستند که برادرزاده‌اش را از عیب‌جویی خدایان قریش باز دارد؛ وگرنه به آزار او خواهند پرداخت. وقتی ابوطالب رضی الله عنه سخنان سران قریش را با پیامبر در میان گذاشت، حضرت صلی الله علیه و آله فرمود: «لَوْ وُضِعَتِ الشَّمْسُ فِي يَمِينِي وَالْقَمَرُ فِي شِمَالِي مَا تَرَكْتُ هَذَا الْقَوْلَ حَتَّى أُنْفِذَهُ أَوْ أُقْتَلَ دُونَهُ»^۱ اگر خورشید را در دست راستم و ماه را در دست چپم قرار دهند، هرگز از دعوت خود دست برنمی‌دارم؛ تا اینکه آن را انتشار دهم یا در راه آن کشته شوم.»

پس از این استقامت و موضع‌گیری صریح و استوار آن حضرت، ابوطالب که خود نمونه استقامت بود، از آن حضرت خواست به راهش ادامه بدهد. پس از این استقامت شخص رسول خدا صلی الله علیه و آله، سران قریش مانند: ابوجهل، ابوسفیان، امیه بن خلف و ابولهب، سخت‌ترین آزارها را به رسول خدا صلی الله علیه و آله و یاران ایشان رساندند؛ اما آنان با استقامت تمام در مقابل کفار ایستادند.

نمونه‌هایی از استقامت اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله

۱. استقامت خباب بن ارت:

خباب بن ارت، از قبیله بنی‌تمیم بود که شغل آهنگری داشت و در جاهلیت شمشیر می‌ساخت. او در جنگی اسیر شد و شخصی از قبیله خزاعه او را خرید و پس از مدتی آزادش کرد. در همان زمان، خبر دعوت مخفی رسول خدا صلی الله علیه و آله را شنید و از نخستین کسانی بود که مسلمان شد. برخی او را ششمین مسلمان و از نخستین کسانی دانسته‌اند که مسلمانی خود را اظهار کرده است.^۲ «خباب» به جرم مسلمانی و عشق به رسول خدا صلی الله علیه و آله سخت‌ترین شکنجه‌ها را تحمل کرد و در آن دوران سخت، هر چه او را شکنجه کردند، بر استقامت و ایمانش افزوده شد.^۳ در یک روز، هفت بار پیای شکم او را سوزاندند. روزی ابوسفیان به خدمتکارانش فرمان داد که آهنی را در کوره سرخ کنند و روی سر خباب بگذارند. وقتی پیامبر از این ماجرا آگاه شد، او را دعا کرد و فرمود:

۱. بلاذری، انساب الأشراف، پیشین، ج ۱، ص ۲۳۰.

۲. همان، ص ۱۷۶.

۳. مقریزی، امتاع الأسماع، به کوشش محمد عبدالحمید، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۲۰ق، ج ۹، ص ۱۰۸.

«خدایا! خَبَاب را یاری کن.» سردمداران قریش، زرهی آهنین بر او می‌پوشانیدند و او را در آفتاب داغ می‌نهادند تا از ایمان و عقیده خود دست بردارد؛ ولی او در تمام این مدت، استقامت کرد. در باره شکنجه‌های وحشیانه‌ای که بر او رفته، خود گفته است: یکبار آتشی روشن کردند و مرا به پشت روی آن خواباندند و آن قدر صبر کردند تا پوست و گوشتم را سوزاند.^۱ خَبَاب پس از رحلت پیامبر ﷺ در کنار علی عَلِيٍّ ماند و صادقانه در جنگ‌های آن حضرت به جز صفین که سخت بیمار بود، حضور داشت. او در سال ۳۷ هجری به سن ۷۳ سالگی درگذشت. امیر مؤمنان، علی عَلِيٍّ بر مزار او ایستاد و گریست و برترین توصیف‌ها را در باره‌اش بیان کرد.

۲. استقامت بلال بن رباح حبشی:

نمونه دیگر این استقامت که تاریخ هرگز پایداری و استقامت او فراموش نکرده، استقامت بلال بن رباح حبشی، غلام امیه بن خلف است که زیر آفتاب سوزان مکه، تحت شدیدترین شکنجه‌ها قرار می‌گرفت و به جز فریاد «أحد، أحد»، صدایی دیگر از وی شنیده نمی‌شد. استقامت بلال، چنان اطرافیان را تحت تأثیر قرار می‌داد که ورقه بن نوفل مسیحی می‌گفت: «اگر این بلال در حالی که خدا را می‌خواند، بمیرد، قبر او را زیارتگاه خود قرار داده و به آن تبرک می‌جویم.»^۲

۳. نمونه‌های دیگر از استقامت یاران رسول خدا ﷺ:

در منابع تاریخی یاد شده است؛ مانند: عامر بن فهیره، زبیره، أمّ عبّیس، نهْدیه و دخترش که بردگان شکنجه‌شده قریش بودند.^۳ سران قریش برای بازداشتن تازه‌مسلمانان از اسلام، رفتار کینه‌توزانه‌ای با آنان در پیش گرفتند و گاه استقامت یاران رسول خدا ﷺ در برابر شکنجه مشرکان منجر به شهادت آنان می‌شد. استقامت یاسر و سمیه، از وابستگان بنی‌مخزوم^۴ زیر شکنجه دشمنان، به شهادت آن دو انجامید. ابوجهل، زبیره، کنیز بنومخزوم را چنان شکنجه کرد که نابینا شد؛ ولی او پایداری و استقامت خود را از

۱. همان.

۲. ابن اثیر، علی بن محمد الجزری، اسد الغابة، بیروت: دار الفکر، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۲۴۳.

۳. ابن قتیبه، المعارف، تحقیق ثروت عکاشه، القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۹۲م، ص ۱۷۷.

۴. یعقوبی، تاریخ یعقوبی، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۲۸؛ سهیلی، التعریف والاعلام، به کوشش محمد

علی، طرابلس: کلیة الدعوة الاسلامیة، ۱۴۰۱ق، ص ۱۷۲.

دست نداد.^۱ اینها، تنها نمونه‌هایی از استقامت یاران آن حضرت در ابتدای بعثت است که هنوز شناخت کافی از اسلام نداشتند.

۴. استقامت علی رضی الله عنه:

بارزترین و عالی‌ترین نمونه استقامت در بین یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله، که توانست استقامت حقیقی را در عمل آشکار کند، پایداری و استقامت حضرت علی رضی الله عنه است که در تمام دوران دعوت رسول خدا صلی الله علیه و آله مردانه دفاع کرد و نهراسید؛ به‌ویژه در جنگ‌های رسول خدا صلی الله علیه و آله با کفار و یهود، اگر نبود استقامت‌های بی‌نظیر و مثال‌زدنی ایشان، اسلام به‌زودی استوار نمی‌گشت و آیین الهی فراگیر نمی‌شد؛ چنانکه فداکاری و استقامت ابوطالب نیز در پشتیبانی از رسول خدا صلی الله علیه و آله در مکه، مثال‌زدنی بوده است. ابن ابی‌الحدید در این می‌گوید:

فلولا أبو طالبٍ وابْنُهُ لَمَا مَثَلَ الدِّينُ شَخْصًا فَقَامَا
فَهَذَا بِمَكَّةَ آوَى وَحَامِي وَهَذَا بِيَثْرِبَ شَامَ الحُسَامَا^۲

«اگر ابوطالب و فرزندش نبودند، هرگز دین اسلام تجسم نمی‌یافت و برپا نمی‌ایستاد؛ آن (ابوطالب)، در مکه پناه داد و حمایت کرد و این (علی رضی الله عنه)، در مدینه تا پای جان جنگید.»

آثار استقامت

در روایتی، امام صادق رضی الله عنه در باره استقامت فرموده است: «جَاءَ جَبْرَيْلُ رضی الله عنه إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَرْسَلَنِي إِلَيْكَ بِهَدِيَّةٍ لَمْ يُعْطَهَا أَحَدًا قَبْلَكَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قُلْتُ وَمَا هِيَ قَالَ الصَّبْرُ^۳ جبرئیل رضی الله عنه به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و گفت: ای رسول خدا، خداوند مرا با هدیه‌ای به سوی تو فرستاده است که چنین هدیه‌ای را به

۱. بلاذری، انساب الاشراف، پیشین، ج ۱، ص ۲۲۱-۲۲۲.

۲. ابن ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت: دار احیاء الکتب العربیة، ۱۳۷۸، ج ۱۴، ص ۸۴.

۳. صدوق، معانی الأخبار، تحقیق علی أكبر الغفاری، قم: مؤسسه النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرسين، ۱۳۷۹ق/ ۱۳۳۸ش، ص ۲۶۰.

کسی پیش از تو نداده است. رسول خدا ﷺ عرض کرد: آن هدیه چیست؟ گفت: صبر و استقامت است.»

بخشی از آثار و پیامدهای این نوع استقامت، در فرهنگ قرآنی عبارت است از:
۱. آنان اهل بهشت‌اند و به سوی آن جایگاه پرشکوه و پر نعمت و زیبا هدایت خواهند شد؛ «أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ»

۲. و در آن بهشت، همیشه ماندگار خواهند بود و از نعمت‌های بسیار خدا بهره‌مند خواهند گردید؛ «خَالِدِينَ فِيهَا»

۳. و این نعمت پرشکوه به پاداش عبادت و نیایش و در برابر کارهایی است که شایسته‌کرداران در زندگی خویش انجام می‌دادند؛ «جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۴. به واسطه این استقامت، ملائکه الهی بر آنها نازل می‌شوند.^۱

۵. ولایت خدای تعالی و ائمه اطهار عليهم‌السلام.

۶. آرامش و ایمنی از ترس و اندوه.^۲

۷. بهره‌مندی از روزی فراوان و سایر برکات الهی در دنیا.^۳

۸. بهره‌مندی از بهشت جاودان الهی در آخرت.^۴

۹. افزون بر این، دریافت بشارت‌های فرشتگان الهی، پیروزی، رستگاری و محبت الهی نیز از آثار استقامت است که از آیات قرآنی استفاده می‌شود.

در قرآن کریم برای بیان جایگاه و اهمیت استقامت و تربیت آدمیان بر این اساس، در پنجاه آیه به صبر و پایداری توصیه و تشویق شده و انسان‌های صابر، محبوب حق معرفی شده‌اند و نتایج و آثار شگفت آن نیز یادآوری شده است.^۵ از جمله این موارد

۱. سوره فصلت، آیه ۳۰: «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ...»

۲. کوفی، تفسیر فرات، پیشین، ص ۵۰۹.

۳. سوره فصلت، آیه ۳۰: «الَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا»

۴. سوره جن، آیه ۱۶: «وَأَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقِينَهُمْ مَاءً غَدَقًا»

۵. سوره فصلت، آیه ۳۰: «وَأُتْبِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ»

۶. دلشاد تهرانی، سیره نبوی «منطق عملی»، پیشین، ج ۱، ص ۶۷۱.

می‌توان به آیات سوره‌های: رعد، آیه ۲۴؛ نحل، آیه ۹۶ و سجده، آیه ۲۶ اشاره کرد. قرآن کریم همچنین شرط نصرت و پیروزی را صبر و استقامت معرفی می‌کند.^۴ علاوه بر قرآن، در روایات دینی در منزلت کسانی که استقامت ایمانی داشته باشند، آمده است:

«يَا اِبْنَ جُنْدَبٍ لَوْ اَنَّ شِيعَتَنَا اسْتَقَامُوا لَصَافَحْتَهُمُ الْمَلَائِكَةُ وَ لَاطَّلَهُمُ الْعَمَامُ وَ لَاشْرَقُوا نَهَاراً وَ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ وَ لَمَا سَأَلُوا اللّٰهَ شَيْئاً اِلَّا اَعْطَاهُمْ»^۵ ای پسر جندب، اگر شیعیان ما استقامت بورزند، فرشتگان با آنان مصافحه می‌کنند و [به هنگام آفتاب] ابرها بر سرشان سایه می‌اندازند و روزهای‌شان آفتابی می‌شود (یعنی باران نیز شب می‌بارد تا روز آنها آفتابی باشد) و از بالای سر و زیر پا برای‌شان روزی می‌فرستد و هیچ درخواستی از خدا نمی‌کنند، مگر اینکه به آنها عطا می‌کند.»

در روایت دیگری آمده است: «وَلَوْ اَنَّ شِيعَتَنَا اسْتَقَامُوا لَأَسْمَعَتْهُمْ مَنَاطِقَ الطَّيْرِ»^۶ امام صادق علیه السلام فرموده: «إِنَّ أَهْلَ الْحَقِّ لَمْ يَزَالُوا مُنْذُ كَانُوا فِي شِدَّةٍ أَمَا إِنَّ ذَلِكَ إِلَىٰ مُدَّةٍ قَلِيلَةٍ وَ عَافِيَةٍ طَوِيلَةٍ»^۷ اهل حق، پیوسته در سختی بوده‌اند؛ اما بدان که سختی، مدتی کوتاه دارد و عاقبت کار، با آسایش طولانی همراه است.»

عوامل استقامت

استقامت نیز مانند هر مسأله دیگری، ممکن است عوامل و موانعی داشته باشد. عواملی مانند: یاد خدای تعالی،^۸ یادآوری پاداش استقامت و پایداری در جهاد با دشمنان،^۹ مژده

۱. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ»

۲. «وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۳. «وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا»

۴. سوره انفال، آیه ۵: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا»

۵. حرانی، تحف العقول، به کوشش علی اکبر غفاری، قم: نشر اسلامی، ۱۴۰۴ق، ص ۳۰۲.

۶. ابن حمزه طوسی، محمد بن علی، الثاقب فی المناقب، تصحیح علوان، نیل رضا، قم: انصاریان، ۱۹۱۹م، ص ۱۷۷.

۷. کلینی، الکافی، تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۵۵.

۸. سوره انفال، آیه ۴۵: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا»

۹. سوره آل عمران، آیه ۱۴۶.

به بهشت از سوی فرشتگان،^۱ یادآوری امدادهای الهی مانند آنچه در جنگ بدر و حنین اتفاق افتاد،^۲ ایمان^۳ و توکل به خدای تعالی،^۴ شب‌زنده‌داری،^۵ دعا و نیایش، آگاهی و بصیرت و نیز توجه و تمسک به قرآن کریم، موجب استقامت مؤمنان شود. در این میان، شاید عامل بصیرت از ارزش و اهمیت بیشتری برخوردار باشد و به همین دلیل، در روایات آمده است: «لَا يَحْمِلُ هَذَا الْعِلْمَ إِلَّا أَهْلُ الْبَصَرِ وَالصَّبْرِ؛ پرچم دین را نمی‌تواند حمل کند و این بار سنگین را به دوش بکشد، مگر کسی که همراه استقامت ایمانی، بصیرت دینی را هم داشته باشد.»

---

۱. سوره فصلت، آیه ۳۰.

۲. سوره انفال، آیه ۱۱.

۳. سوره آل عمران، آیه ۱۳۹.

۴. سوره آل عمران، آیه ۱۲۲.

۵. سوره مزمل، آیه ۵-۱۰.